

Szot, Adam

Rok 1950 - czas porozumienia czy przełomu? Z dziejów Kościoła na Białostoczczyźnie

---

Studia Teologiczne 28, 411-434

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. ADAM SZOT

ROK 1950 – CZAS POROZUMIENIA, CZY PRZEŁOMU? Z DZIEJÓW KOŚCIOŁA NA BIAŁOSTOCCZYŹNIE

Treść: 1. Porozumienie zawarte między przedstawicielami Rządu Rzeczypospolitej Polskiej i Episkopatu Polski w 1950 r.; 2. Likwidacja i upaństwowienie „Caritas”; 3. ZBOWiD i inne organizacje socjalistyczne; 4. Urząd do spraw Wyznań i Fundusz Kościelny; 5. Kwestia Ziem Odzyskanych i próba likwidacji biskupstwa w Białymstoku; 6. Apel Sztokholmski a usuwanie katechetów ze szkół; 7. Kapelani.

Dnia 14 kwietnia 1950 r. zostało podpisane między stroną kościelną a państwową tzw. Porozumienie, składające się z 19 punktów¹. Nie była to umowa międzynarodowa, jaką jest konkordat, a jedynie dokument określający niektóre warunki życia i działalności Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce. Episkopat Polski powiadomił wiernych o tym wydarzeniu w wydanym komunikacie 22 kwietnia 1950 r.

1. Porozumienie zawarte między przedstawicielami Rządu Rzeczypospolitej Polskiej i Episkopatu Polski w 1950 r.

W celu zapewnienia Narodowi, Polsce Ludowej i jej obywatelom najlepszych warunków rozwoju oraz możliwości wszechstronnej i spokojnej pracy – Rząd Rzeczypospolitej, który stoi na stanowisku poszanowania wolności religijnej oraz Episkopat Polski, mający na względzie dobro Kościoła i współczesną polską rację stanu – regulują swe stosunki w sposób następujący:

---

¹ *Porozumienie zawarte między przedstawicielami Rządu Rzeczypospolitej Polskiej i Episkopatu Polski 14 kwietnia 1950 r.*, [w:] *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 1, lata 1945-1959, P. Raina, Poznań 1994, s. 232-235.

1. Episkopat wezwie duchowieństwo, aby w pracy duszpasterskiej zgodnie z nauką Kościoła nauczało wiernych poszanowania prawa i władzy państwowej.
2. Episkopat wezwie duchowieństwo, aby w swej działalności duszpasterskiej nawoływało wiernych do wzmożonej pracy nad odbudową kraju i nad podniesieniem dobrobytu Narodu.
3. Episkopat Polski stwierdza, że zarówno prawa ekonomiczne, historyczne, kulturalne, religijne, jak i sprawiedliwość dziejowa wymagają, aby Ziemie Odzyskane na zawsze należały do Polski. Wychodząc z założenia, że Ziemie Odzyskane stanowią nieodłączną część Rzeczypospolitej, Episkopat zwróci się z prośbą do Stolicy Apostolskiej, aby administracje kościelne, korzystające z prawa biskupstw rezydencjalnych, były zamienione na stałe ordynariaty biskupie.
4. Episkopat w granicach sobie dostępnych będzie się przeciwstawiał wrogiej Polsce działalności, a zwłaszcza antypolskim i rewizjonistycznym wystąpieniom części kleru niemieckiego.
5. Zasada, że Papież jest miarodajnym i najwyższym autorytetem Kościoła, odnosi się do spraw wiary, moralności oraz jurysdykcji kościelnej, w innych natomiast sprawach Episkopatu kieruje się polską racją stanu.
6. Wychodząc z założenia, że misja Kościoła może być realizowana w różnych ustrojach społeczno-gospodarczych, ustanowionych przez władzę świecką, Episkopat wyjaśni duchowieństwu, aby nie przeciwstawiało się rozbudowie spółdzielczości na wsi, ponieważ wszelka spółdzielczość w istocie swej jest oparta na etycznym założeniu natury ludzkiej, dążącej do dobrowolnej solidarności społecznej, mającej na celu dobro ogółu.
7. Kościół – zgodnie ze swymi zasadami – potępiając wszelkie wystąpienia antypaństwowe będzie przeciwstawiał się zwłaszcza nadużywaniu uczuć religijnych w celach antypaństwowych.
8. Kościół katolicki, potępiając zgodnie ze swymi założeniami każdą zbrodnię, zwalczać będzie również zbrodniczą działalność band podziemia oraz będzie piętnował i karał konsekwencjami kanonicznymi duchownych, winnych udziału w jakiegokolwiek akcji podziemnej i antypaństwowej.
9. Episkopat, zgodnie z nauką Kościoła, będzie popierał wszelkie wysiłki zmierzające do utrwalenia pokoju i będzie się sprzeciwiał, w zakresie swych możliwości, wszelkim dążeniom do wywołania wojny.
10. Nauka religii w szkołach.

- a) Rząd nie zamierza ograniczyć obecnego stanu nauczania religii w szkołach; programy nauczania religii będą opracowane przez władze szkolne wspólnie z przedstawicielami Episkopatu; szkoły będą zaopatrzone w odpowiednie podręczniki; nauczyciele religii świeccy i duchowni będą traktowani na równi z nauczycielami innych przedmiotów; wizytorów nauczania religii władze szkolne będą powoływały w porozumieniu z Episkopatem.
  - b) Władze nie będą stawiały przeszkód uczniom w braniu udziału w praktykach religijnych poza szkołą.
Aneks. W niedzielę i święta oraz na początku i na końcu roku szkolnego będzie odprawiana dla uczniów Msza święta; zgłaszającym się uczniom do rekolekcji i Komunii św. władze szkolne zapewnią – w okresie wielkopostnym lub wielkanocnym – trzy dni wolne od zajęć szkolnych; władze szkolne ustalą godziny dla młodzieży szkolnej zgłaszającej się do bierzmowania w czasie wizytacji biskupiej; władze szkolne nie będą stawiały przeszkód w odmawianiu modlitwy przed lekcjami i po lekcjach tym uczniom, którzy sobie tego życzą.
  - c) Istniejące dotychczas szkoły o charakterze katolickim będą zachowane, natomiast Rząd będzie przestrzegać, aby te lojalnie wykonywały zarządzania i wypełniały program ustalony przez władze państwowe.
  - d) Szkoły prowadzone przez Kościół katolicki będą mogły korzystać z praw szkół państwowych na ogólnych zasadach, określonych przez odpowiednie ustawy i zarządzenia władz szkolnych. W razie tworzenia lub przekształcenia szkoły zwykłej na szkołę bez nauki religii, rodzice katolicy, którzy będą sobie tego życzyli, będą mieli prawo i możliwość posyłania dzieci do szkół z nauczaniem religii.
11. Katolicki Uniwersytet Lubelski będzie mógł kontynuować swą działalność w obecnym zakresie.
  12. Stowarzyszenia katolickie będą korzystały z dotychczasowych praw po zadośćuczynieniu wymogom przewidzianym w dekrecie o stowarzyszeniach. Te same zasady dotyczą sodalicji mariańskich.
  13. Kościół będzie miał prawo i możliwość prowadzić w ramach obowiązujących przepisów akcję charytatywną, dobroczynną i katechetyczną.
  14. Prasa katolicka i wydawnictwa katolickie będą korzystały z uprawnień określonych przez odpowiednie ustawy i zarządzenia władz na równi z innymi wydawnictwami.
  15. Kult publiczny, tradycyjne pielgrzymki i procesje nie będą napotykały na przeszkody. Obchody te dla zachowania porządku będą uzgadniane przez władze kościelne z władzami administracyjnymi.

16. Duszpasterstwo wojskowe będzie uregulowane specjalnym statutem, opracowanym przez władze wojskowe w porozumieniu z przedstawicielami Episkopatu.
17. W więzieniach karnych opiekę religijną będą sprawowali kapelani powołani przez odpowiednie władze na wniosek biskupa ordynariusza.
Aneks. W niedziele i święta będzie miała miejsce Msza święta, kazanie, spowiedź i Komunia święta.
18. W szpitalach państwowych i samorządowych opiekę religijną nad chorymi, którzy sobie tego życzą, będą wykonywali kapelani szpitalni, wynagradzani w drodze specjalnych umów.
Aneks. Zostanie powołana odpowiednia liczba kapelanów zabezpieczających potrzeby chorych; kapelan będzie miał zarezerwowaną dyżurkę; kapelan będzie miał możliwość odwiedzania chorych.
19. Zakony i zgromadzenia zakonne, w zakresie swego powołania i obowiązujących ustaw, będą miały całkowitą swobodę działalności.

Protokół wspólnej komisji Rządu Rzeczypospolitej Polskiej i Episkopatu Polski w związku z zawartym porozumieniem

1. Wobec uzgodnienia stanowiska przedstawicieli Rządu Rzeczypospolitej Polskiej i Episkopatu Polski w sprawie działalności „Caritas” i w celu normalizacji stosunków między Państwem a Kościołem, organizacja kościelna „Caritas” przekształca się w Zrzeszenie Katolików dla niesienia pomocy biednym i potrzebującym. Zrzeszenie przez swą działalność na oddziałach odpowiadających podziałowi administracyjno-terytorialnemu kraju.
Episkopat – w myśl założeń charytatywnych Zrzeszenia – umożliwi, zgodnie z zasadami oraz praktyką Kościoła katolickiego, działalność duchownym pragnącym pracować w tym Zrzeszeniu.
Aneks. W sprawie własności nieruchomości kościelnych użytkowanych przez „Caritas”, Rząd rozważy możliwość załatwienia wynikłych strat w drodze kompensaty z Funduszu kościelnego lub w drodze postanowienia prawa własności Kościołowi, z zabezpieczeniem użytkowania Zrzeszeniu „Caritas”.
2. Rząd Rzeczypospolitej Polskiej realizując ustawę „o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki” w ramach art. 2, p. 3 i art. 7, p. 1 ustawy, rozważy potrzeby biskupów i instytucji kościelnych celem uwzględnienia tych potrzeb i przyjscia im z pomocą.

- a) Ordynariuszom będą pozostawione ogrody i gospodarstwa rolne do 59 ha wraz z inwentarzem.
- b) również seminarium duchownym będą pozostawione ogrody i gospodarstwa rolne do 50 ha wraz z inwentarzem,
- c) gospodarstwa domowe do 5 ha, związane bezpośrednio z terenem domów zgromadzeń zakonnych oraz inwentarz martwy i żywy wykorzystywany w tym gospodarstwie, jak również budynki gospodarcze, znajdujące się na tej ziemi, nie będą przejęte przez Państwo.
Fundusz kościelny będzie przekazywał odpowiednie sumy do dyspozycji ordynariuszów diecezji.

Realizując ustawę o służbie wojskowej, władze wojskowe będą stosowały odroczenia dla alumnów seminariów duchownych w celu umożliwienia im ukończenia studiów, zaś księża po wyświęceniu i zakonnicy po złożeniu ślubów nie będą powoływani do czynnej służby wojskowej, lecz będą przeznaczani do rezerwy z zakwalifikowaniem do służby pomocniczej.

* * *

Podpisanie Porozumienia poprzedziły wydarzenia, które jednoznacznie wskazywały jednak na to, iż władza ludowa nie dążyła do normalizacji stosunków z Kościołem w Państwie Polskim, a zawarta umowa miała być jedynie hasłem propagandowym ukazującym bardziej „demokratyczne” oblicze socjalistycznego państwa, gwarantującego swym obywatelom wolność wyznania.

2. Likwidacja i upaństwowienie „Caritas”

Na przełomie 1949 i 1950 r. władze państwowe wykorzystały nadużycia, do jakich doszło we Wrocławiu, w działalności tamtejszego oddziału charytatywnej organizacji kościelnej „Caritas”.

Zarządzeniem Ministrów Pracy i Opieki Społecznej, Oświaty oraz Administracji Publicznej z 23 stycznia 1950 r. wprowadzony został przymusowy zarząd Zrzeszenia „Caritas” obejmujący całość tego Zrzeszenia oraz wszystkie jego szczeble organizacyjne: Krajową Centralę, Związki Diecezjalne i Archidiecezjalne, Okręgi, Oddziały Parafialne, jak również wszystkie prowadzone przez „Caritas” instytucje i zakłady². Władze państwowe przystąpiły do likwidacji Związku.

---

² „Monitor Polski”, z 28 I 1950 r., poz. 12.

Poszczególni biskupi zamierzając udaremnić prowadzenie „Caritas” przez organa przymusowego zarządu i przeciwstawiając się zarządzeniu władz przystąpili do likwidacji „Caritas” w swych diecezjach, wyprzedzając niejako, dalsze fakty. Podobnie uczynił arcybiskup Romuald Jałbrzykowski na terenie archidiecezji wileńskiej w Białymstoku. Wydał odpowiednie zarządzenie polecając duchownym przeprowadzenie likwidacji Związku i przekazanie miejscowym wspólnotom parafialnym majątku „Caritas”³.

Władze państwowe podkreślając niedopuszczalność tej akcji, która według nich nosiła w sobie znamiona przeciwstawienia się legalnym zarządzeniom władz państwowych i zmierzała do usunięcia spod dyspozycji władz majątku znajdującego się pod przymusowym zarządem, nakazały wojewodom uczynić wszystko by przerwać proces zamykania Parafialnych Oddziałów „Caritas”. Władze lokalne zostały zobowiązane do tego, by pod żadnym warunkiem nie dopuścić do przeszkód w czynnościach organów przymusowego zarządu „Caritas” i do bezzwłocznego wydania odpowiednich zarządzeń zapewniających tym organom zarówno objęcia zarządu w stosunku do wszystkich organów organizacyjnych „Caritas”, jego instytucji i zakładów, jak również i dalsze wykonywanie akcji opiekuńczej⁴.

W związku z prowadzoną akcją „B” wyłonione zostały w Białymstoku trzy ekipy (w składzie po 6 osób), które 23 stycznia 1950 r. przystąpiły do opieczętowywania lokali i magazynów Związku „Caritas”. Kierownictwo Związku nie czyniło żadnych poważniejszych przeszkód. Tylko raz jeden ks. Edmund Bogun próbował niedopuszczyć komisję do wykonania swych zadań wymagając od niej stosownego pozwolenia udzielonego przez arcybiskupa Jałbrzykowskiego. Ksiądz Adam Abramowicz, odpowiedzialny za „Caritas” na terenie archidiecezji, zezwolił jednak na przystąpienie do prac przejmowania majątku Związku⁵.

Episkopat Polski nie zgadzając się na przejście pod świecki zarząd organizacji „Caritas” zdecydowanie ostro wystąpił przeciw wydając list pasterski na skierowany do duchowieństwa i wiernych w sprawie „Caritas”⁶. Na

³ Archiwum Archidiecezjalne w Białymstoku (dalej: AAB), [S. Czyżewski], *Ks. Dr Romuald Jałbrzykowski, Arcybiskup Metropolita Wileński. Wspomnienia*, Białystok 1959, mps, s. 399-400.

⁴ Archiwum Państwowe w Białymstoku (dalej: APB), sygn. XIX/3, k. 244, Pismo Ministerstwa Administracji Publicznej do wojewodów i prezydentów miast, z 4 II 1950 r.

⁵ Instytut Pamięci Narodowej, Oddział w Białymstoku (dalej: IPN Bi), 045/1114, *Raport okresowy Naczelnika Wydziału V WUBP w Białymstoku za okres 1.01-31.01.1950 r.*, k. 9.

⁶ *List biskupów polskich do duchowieństwa w sprawie „Caritas”*, [w:] *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 1 lata 1945-1959, red. P. Raina, Poznań 1994, s. 210-213.

150 księży pracujących w archidiecezji wileńskiej w granicach Polski list Episkopatu Polski z 30 stycznia 1950 r. przeczytało tylko 35 księży⁷.

Władze komunistyczne zdecydowanie próbowały złamać opór duchowieństwa katolickiego. W celach profilaktycznych wytypowano pięciu najbardziej reakcyjnych księży – niestety, nie znamy ich nazwisk – z Kurii Arcybiskupiej w celu pociągnięcia ich do odpowiedzialności sądowej i do trzech księży odpowiedzialności administracyjno-karnej. Być może to było powodem zatrzymania 13 lutego 1950 r. ks. Jana Trochima, sekretarza Kurii. Przesłuchano jedenastu świadków, którzy potwierdzili wrogą jego postawę wobec władzy ludowej okazywaną w czasie kazań i prowadzonych przez niego misji parafialnych⁸.

Służba Bezpieczeństwa pilnie śledziła nastroje wśród duchowieństwa archidiecezji. Księża przeważnie wypowiadali się w sposób dość zachowawczy, wietrząc prowokację ze strony władz państwowych. Ale zdarzały się także i inne głosy. Funkcjonariusze Służby Bezpieczeństwa przeprowadzili wywiady z 40 księżmi na terenie archidiecezji. Zauważono, iż księża „ustosunkowują się potępiająco do działalności „Caritas” we Wrocławiu, lecz oświadczeń do prasy nie dają, bojąc się konsekwencji ze strony arcybiskupa Jałbrzykowskiego”⁹. Autorytet metropolity wileńskiego wśród duchowieństwa diecezji był ogromny, czego świadomi byli przedstawiciele władzy państwowej.

Służba Bezpieczeństwa w osobie arcybiskupa Jałbrzykowskiego widziała główną przeszkodę w realizacji podjętych działań przeciwko Kościołowi na terenie miasta Białegostoku i w wiejskich parafiach¹⁰. Sugerowano nawet, iż wobec księży godzących się z likwidacją „Caritas” i wobec tych, którzy uczestniczyli w wykonywaniu czynności w nowym Zarządzie „Caritas”, biskup ordynariusz stosował pewnego rodzaju szykany, a nawet represje. Na terenie diecezji odbyły się konferencje dekanalne, gdzie omawiano sprawę suspensy udzielonej ks. Bielajowi, dyrektorowi upaństwowionego „Caritas”. Postawa większości duchownych świadczyła wyraźnie o tym, iż popierali swego arcybiskupa. Byli negatywnie nastawieni do tych, którzy

---

⁷ IPN Bi, 045/1114, Sprawozdanie Naczelnika Wydziału V w Białymstoku za okres 1.02-28.02.1950 r., s. 21.

⁸ Tamże, s. 22.

⁹ IPN Bi, 045/1114, *Raport okresowy Naczelnika Wydziału V WUBP w Białymstoku za okres 1.01-31.01.1950 r.*, k. 9.

¹⁰ K. SYCHOWICZ, *Władza i aparat bezpieczeństwa wobec arcybiskupa Romualda Jałbrzykowskiego (1945-1955)*, [w:] *Między Wilnem w Białymstokiem. 50-lecie śmierci Arcybiskupa Romualda Jałbrzykowskiego*, red. J. J. Milewski, T. Kasabuła, Białystok 2007, s. 113-128.

poszli na współpracę z komunistami. Księża Franciszek Pieściuk i Edward Godlewski zdecydowanie wyrażali opinię, iż księża, którzy zgodzili się do pracy w nowym „Caritas” winni pozostać „poza nawiasem”¹¹.

Dla przeprowadzenia akcji potępiającej nadużycia w działalności wrocławskiego „Caritas” pracownicy Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku wytypowali 15 księży prefektów, którzy zostali zaproszeni przez kuratora Okręgu Szkolnego Białostockiego na konferencję mającą się odbyć 26 stycznia 1950 r. Pomimo wcześniejszego poinformowania księża tylko dwaj wzięli udział w spotkaniu. Byli to: ks. Eugeniusz Bielaj i ks. W. Łozowski z diecezji pińskiej¹².

Kanclerz Kurii Arcybiskupiej w Białymstoku ks. Adam Sawicki, w imieniu arcybiskupa Jałbrzykowskiego, dnia 15 kwietnia 1950 r. przeprowadził rozmowę z ks. Bielajem, dyrektorem państwowego „Caritas”. Namawiał go, by tak jak inni księża, zrzekł się pracy w nowym „Caritas”. Metropolita nie wyrażał, bowiem zgody na jego działalność w tej świeckiej organizacji. Ze względu na złożoną przysięgę posłuszeństwa zobowiązany był podporządkować się woli ordynariusza. Do czasu opuszczenia szeregów państwowej „Caritas” został zasuspendowany, czyli pozbawiony możliwości sprawowania funkcji kapłańskich.

Kilka dni później raz jeszcze doszło do spotkania obu duchownych. Ks. Sawicki sugerował ks. Bielajowi, by Centrala nowego „Caritas” zwróciła się do arcybiskupa Jałbrzykowskiego z oficjalną prośbą, by ten delegował go do pracy w „Caritas”. Ksiądz Bielaj był ponaglany przez kanclerza, by szybciej załatwił delegowanie go do pracy w „Caritas”.

Na podstawie podpisanego Porozumienia z 14 kwietnia 1950 r. państwowa „Caritas” została uznana przez stronę kościelną, ale sprawy personalne miały być uregulowane w myśl prawa kościelnego. Stąd nacisk ze strony Kurii, by ks. Bielaj otrzymał oficjalne skierowanie do pracy w „Caritas”. W ten sposób zniesiona zostałaby kara suspensy za brak posłuszeństwa ordynariuszowi¹³.

W czerwcu 1950 r. odbyły się konferencje dekanalne duchowieństwa archidiecezji z udziałem kanclerza Kurii ks. A. Sawickiego. Wydał roz-

---

¹¹ IPN Bi, 045/1114, Sprawozdanie Naczelnika Wydziału V w Białymstoku za okres 1.02-28.02.1950 r., s. 20.

¹² IPN Bi, 045/1114, *Raport okresowy Naczelnika Wydziału V WUBP w Białymstoku za okres 1.01-31.01.1950 r.*, k. 9.

¹³ IPN Bi, 045/1114, *Sprawozdanie z pracy Wydziału V WUBP w Białymstoku za miesiąc kwiecień 1950 r.*, s. 51.

porządzenie, by wszelkie pisma nowego „Caritas” i powołanego do życia Związku Bojowników o Wolność i Demokrację (ZBoWiD) zwracały do nadawcy nierozpieczętowane. Niektórzy księża zaczęli interesować się działalnością nowego „Caritas”. Wcześniej prawie wszyscy księża zwracali korespondencję, a w drugiej połowie 1950 r. już tylko część¹⁴. Nie wydaje się jednak prawdopodobnym to, iż zmieniło się ich nastawienie do świeckiego „Caritas” po podpisaniu Porozumienia. Raczej należy przypuszczać, że nie odsyłali otrzymanej korespondencji tylko z obawy przed konsekwencjami prawnymi, czy administracyjnymi. Najprawdopodobniej nie otwierane koperty trafiały wprost do pieca.

3. ZBoWiD i inne organizacje socjalistyczne

Dalsze zaostrenie relacji między arcybiskupem Romualdem Jałbrzykowskim a lokalną władzą polityczną nastąpiło po wydaniu przez niego zarządzenia, zabraniającego duchowieństwu udzielania rozgrzeszenia i innych posług religijnych członkom organizacji komunistycznych.

Na przełomie 1949 i 1950 r. stworzono struktury ruchu, który miał skupiać duchownych popierających przemianę zachodzącą w socjalistycznym państwie. Przy Związku Bojowników o Wolność i Demokrację powstała Główna Komisja Księży, z jej okręgowymi odpowiednikami, która skupiała w swych szeregach księży – nazywanych „księżmi patriotami”, którzy ulegli socjalistycznej agitacji¹⁵. Określenie „księża patrioci” wywodziło się od oficjalnej dewizy ruchu, która brzmiała: „Niezłomna wierność Polsce Ludowej”. Zadaniem tego ruchu było m.in. przekazywanie informacji związanych z funkcjonowaniem Kościoła, wpływanie na obsadę stanowisk kościelnych (w tym przeniesienie do innej parafii lub wydalanie z diecezji) i w seminariach duchownych, wywieranie nacisku na udział w wiecach i manifestacjach, przekazywanie materiałów ośmieszających pewnych duchownych, atakowanie słowne „niewygodnych” dla państwa duchownych¹⁶.

---

¹⁴ IPN Bi, 045/1114, *Sprawozdanie z pracy Wydziału V WUBP w Białymstoku za miesiąc czerwiec 1950 r.*, s. 78-79.

¹⁵ *Kongres Związku Bojowników o Wolność i Demokrację, Warszawa 1 IX 1949*, Warszawa 1949; *Wierni Kościołowi i Ojczyźnie. Zjazd wyborczy delegatów Komisji Księży w Warszawie 1952*, Warszawa 1952; J. ŻUREK, *Ruch „księży patriotów” w województwie katowickim w latach 1949-1956*, Warszawa-Katowice 2009.

¹⁶ S. OŻLAŃSKI, *Stosunki państwo – Kościół w latach 1944-1950 w świetle materiałów źródło-*

Na samym początku członkiem Komisji mógł zostać jedynie ksiądz z przeszłością obozową lub kombatancką, ale w roku 1950 rząd zmienił tę zasadę, ponieważ do Komisji mógł już przystąpić „każdy ksiądz chcący dać tym wyraz pozytywnego stosunku do Polski Ludowej”. Niektórzy księża przystępowali do Komisji, ponieważ byli przekupywani bądź zastraszeni czy szantażowani¹⁷.

Dnia 7 lutego 1950 r. arcybiskup przypomniał wszystkim kapłanom swej archidiecezji kanony prawa kościelnego zabraniające wstępowania do organizacji walczących z Kościołem. Była to broń dana w ręce kapłanów, namawianych do wstępowania w szeregi Związku Bojowników o Wolność i Demokrację. Wielu z nich oświadczało później pracownikom Urzędu Bezpieczeństwa, że wstępowania w szeregi ZBoWiD-u zabrania im prawo kanoniczne i sam arcybiskup.

W razie nacisku wywieranego przez władze państwowe, kapłani natychmiast informowali o tym ordynariusza diecezji, który brał na siebie całą odpowiedzialność za księży mających trudności z powodu postawy, jakiej od nich wymagał. Bronił ich interweniując u władz¹⁸. Dzięki temu w całej diecezji było tylko dwóch „księży patriotów”, którzy podjęli współpracę z pracownikami Wydziału do Spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego¹⁹.

Rozporządzenie metropolity wileńskiego z lutego 1950 r. znacznie wyprzedzało późniejsze decyzje władz Kościoła w Polsce. 27 grudnia 1950 r. Episkopat Polski wydał odezwę – przestrożę pod adresem Komisji Księży przy ZBoWiD. Biskupi wielu diecezji, za przykładem kard. Stefana Wyszyńskiego zakazującego czytanie pisma „Głos Kapłana”, wydawali podobne dekrety dotyczące zakazu czytania i propagowania czasopism wydawanych przez księży patriotów²⁰.

---

wych przechowywanych w zasobie Archiwum Państwowego w Białymstoku, [w:] 50 lat Archiwum Państwowego w Białymstoku. Księga pamiątkowa, Białystok 2003, s. 122-123.

¹⁷ J. STEFANIAK, *Duchowieństwo katolickie wobec władz państwowych w woj. Białostockim w latach 1945–1956*, „Studia Podlaskie”, t. X, Białystok 2000, s. 152-153.

¹⁸ Dnia 17 IX 1952 r. usunięto z probostwa w Choroszczycy ks. F. Pieściuka i skazano go na banicję poza granice województwa białostockiego. Abp Jałbrzykowski interweniował w tej sprawie wielokrotnie w Urzędzie Wojewódzkim w Białymstoku i w Warszawie.

¹⁹ Byli nimi: ks. Eugeniusz Bielaj – prefekt w Trzciannem i ks. Piotr Bartoszewicz – proboszcz w Jaświłach.

²⁰ T. MARKIEWICZ, „Księża patrioci” w latach 1949-1955, [w:] *Stosunki między państwem a Kościołem rzymskokatolickim w czasach PRL*, red. A. Kozłowska, T. Markiewicz, J. Piasecka, Warszawa 1998, s. 89-99.

4. Urząd do spraw Wyznań i Fundusz Kościelny

Już kilka dni po podpisaniu Porozumienia, 19 kwietnia 1950 r., mocą nowej ustawy został powołany do życia Urząd do spraw Wyznań²¹. Zgodnie ze statutem nadanym Urzędowi 27 maja 1950 r. uchwałą Rady Ministrów, do kompetencji tego organu administracji państwowej należało, m.in.: koordynowanie polityki wyznaniowej z działalnością innych resortów; całokształt spraw prawnych i projektów legislacyjnych związanych z regulacją stosunków wyznaniowych; nadzór nad przestrzeganiem przepisów odnoszących się do kościołów i związków wyznaniowych; kontrola praw i obowiązków duchowieństwa; sprawy związane z organizacją i działalnością wyznań oraz ich instytucji; opiniowanie podań kościołów i związków wyznaniowych kierowanych do innych niż Urząd ds. Wyznań jednostek administracji państwowej; nadzór nad szkolnictwem wyznaniowym i seminariami oraz prowadzenie Funduszu Kościelnego.

W ramach Urzędu utworzono wydziały: ogólny, rzymskokatolicki i wyznań nierzzymskokatolickich oraz dwa samodzielne referaty: nadzoru stowarzyszeń wyznaniowych i nadzoru Funduszu Kościelnego²². Dnia 20 marca 1950 r. władze państwowe wydały, bowiem ustawę o przejęciu dóbr „martwej ręki”. W wyniku działania tej ustawy Kościół w Polsce stracił 155 tys. ha ziemi. Władze utworzyły Fundusz Kościelny, z którego miano finansować różne cele religijne. Od maja 1950 r. Fundusz Kościelny został podporządkowany Urzędowi do spraw Wyznań.

Na terenie całej Polski zostały stworzone wojewódzkie i powiatowe (do 1957 r.) ekspozytury Urzędu, które nadzorowały zachodzące relacje między organami państwowymi i kościelnymi. Ale prawdziwym zadaniem Urzędu była ingerencja w sprawy wewnętrzne związków wyznaniowych, w tym przede wszystkim Kościoła rzymskokatolickiego, który uchodził za główną siłę społeczną w państwie.

Pierwszą okazją do sprawdzenia uległości duchowieństwa była akcja zbierania podpisów pod tzw. apelem sztokholmskim. Odmowa złożenia podpisów, motywowana apolitycznością Kościoła, dawała pretekst do represji. Usunięto wówczas ze szkół około 500 księży, co zapoczątkowało akcję likwidacji nauczania religii w szkołach. Zamknięto również wiele domów zakonnych.

---

²¹ „Dziennik Ustaw” 1950, nr 19, poz. 156.

²² *Polityka wyznaniowa. Tło – warunki – realizacja*, red. W. Mysłek, M. T. Staszewski, Warszawa 1975, s. 329.

5. Kwestia Ziem Odzyskanych i próba likwidacji biskupstwa w Białymstoku

Dnia 6 lipca 1950 r. został podpisany z Zgorzelcu układ graniczny między Polską a Niemiecką Republiką Demokratyczną. Władze państwowe uznały ten fakt, za ostateczną granicę utrzymywania na Ziemiach Odzyskanych tymczasowej administracji kościelnej.

W myśl zawartego Porozumienia z 14 kwietnia 1950 r. rząd naciskał na stronę kościelną, by ta ostatecznie rozwiązała kwestie struktur kościelnych na ziemiach polskich. Episkopat Polski miał wpłynąć na Stolicę Apostolską, by ta ostatecznie erygowała na ziemiach polskich stałe diecezje i nowych biskupów ordynariuszy. Leżało to jednak w sugestii Watykanu, a ten nie był skory do tworzenia struktur kościelnych dopóki nie zostały podpisane umowy graniczne również z NRF. Dlatego biskupi polscy dali wymijającą odpowiedź, tłumacząc, iż kwestie te należą do kompetencji Stolicy Apostolskiej i Episkopat nie zobowiązał się ich załatwić, lecz zobowiązał się przedłożyć je papieżowi²³, co też uczynił.

Konsekwencją takiej postawy było aresztowanie biskupa kieleckiego Czesława Kaczmarka i usunięcie administratorów apostolskich z diecezji na Ziemiach Odzyskanych (ks. Teodora Bensch z Olsztyna, ks. Bolesława Kominka z Opola, ks. Karola Milika z Wrocławia, ks. Edmunda Nowickiego z Gorzowa i ks. Andrzeja Wronkę z Gdańska) w styczniu 1951 r.²⁴ Rząd usunął administratorów apostolskich na Ziemiach Odzyskanych, a na ich miejsce powołał dyspozycyjnych wobec władz wikariuszy kapitulnych (księżę patriotów), co było sprzeczne z przepisami Kodeksu Prawa Kanonicznego. Działania te rząd motywował tym, iż hierarchia kościelna sprzyjała „imperialistom i rewizjonistom” z Zachodu i nie chciała powołać stałych biskupów na tych ziemiach²⁵.

Wczesną jesienią 1950 r. władze państwowe podjęły starania, by zlikwidować diecezję w Białymstoku. Arcybiskup Jałbrzykowski otrzymał pismo sekretarza Episkopatu, biskupa Choromańskiego, z 16 września 1950 r.,

²³ List Z. Choromańskiego do rządu z 2 XI 1950 r., [w:] *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 1, lata 1945-1959, P. Raina, Poznań 1994, s. 271; J. Piasecka, *Stosunki między Kościołem rzymskokatolickim i państwem w Polsce w latach 1944-1953*, [w:] *Stosunki między państwem a Kościołem rzymskokatolickim w czasach PRL*, red. A. Kozłowska, T. Markiewicz, J. Piasecka, Warszawa 1998, s. 37-42.

²⁴ B. KOMINEK, *Na pierwsze XX-lecie polskich Ziem Zachodnich*, „*Nasza Przeszłość*” 1965, t. 22, s. 5-7.

²⁵ A. DUDEK, *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970*, Kraków 1995, s. 26.

w którym przytoczono wypowiedź ministra Antoniego Bidy domagającego się likwidacji „resztek diecezji wschodnich”. Rząd nie godził się z faktem ich dalszego istnienia. Ich trwanie miało być „sprzeczne z porządkiem prawnym i porządkiem międzynarodowym”. Władze domagały się, aby metropolita zamknął Seminarium Duchowne w Białymstoku, zlikwidował Kurię, a sam przeniósł się na Ziemię Odzyskane – do Wrocławia. Teren diecezji miał opuścić do 26 września 1950 r.²⁶

Termin ten wydawał się zbyt krótki, także dla strony kościelnej, która jasno dawała do zrozumienia, iż kwestia reorganizacji struktur kościelnych leży w gestii Stolicy Apostolskiej, a nie Episkopatu, tym bardziej, iż Porozumienie z 1950 r. uznawało jurysdykcję kościelną papieża i dlatego rząd powinien zostawić możliwość przedstawienia roszczeń Stolicy Apostolskiej. Strona państwowa także odwoływała się do podpisanego Porozumienia, przypominając, iż Episkopat zobowiązał się w nim do kierowania się polską racją stanu, a ta, według czynników państwowych, wymagała likwidacji resztek diecezji, których stolice pozostały za wschodnią granicą. Rząd polski nie uznawał, bowiem jurysdykcji papieża w sprawach diecezji wschodnich²⁷.

Urząd do Spraw Wyznań niejednokrotnie zwracał uwagę Episkopatowi Polski, iż niedopuszczalną rzeczą było utrzymywanie zewnętrznych form istnienia w granicach PRL archidiecezji wileńskiej, lwowskiej oraz diecezji pińskiej. We wrześniu 1950 r. ponowił raz jeszcze roszczenia, by Episkopat zlikwidował te trzy części przedwojennych diecezji. Urząd domagał się, by „osoby hierarchii kościelnej zaniechały w przyszłości występowania w jakikolwiek sposób jako arcybiskupi, względnie biskupi, wspomnianych (archi)diecezji; aby zaniechanie działalności tych (archi)diecezji połączone było z przeniesieniem się wspomnianych osób na inne obszary Rzeczypospolitej; aby w związku z tym Kurie i seminaria tych (archi)diecezji zaniechały swej działalności”²⁸.

Metropolita był na bieżąco informowany o toczących się rozmowach rządu z Episkopatem. Sam zasugerował sekretarzowi Episkopatu, by władze państwowe zwróciły się na piśmie oficjalnie do poszczególnych biskupów, w tym do metropolity wileńskiego.

Arcybiskup Jałbrzykowski zapoznał najbliższych współpracowników z treścią pism. Siostrom szarytkom nakazał już nawet pakowanie rzeczy, choć absolutnie nie zamierzał opuszczać skrawka archidiecezji wileńskiej.

---

²⁶ AAB, Pismo bp. Z. Choromańskiego do abp. R. Jałbrzykowskiego, z 16 IX 1950 r.

²⁷ AAB, Pismo bp. Z. Choromańskiego do abp. R. Jałbrzykowskiego, z 21 IX 1950 r.

²⁸ AAB, Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do sekretarza Episkopatu, z 23 IX 1950 r.

Siostry zaproponowały mu zamieszkanie w jednym ze swych domów zakonnych w Ignacewie lub w Otwocku pod Warszawą. Biskup Klepacz oferował swój majątek biskupi w Szczawinie pod Łodzią.

Na pismo biskupa Choromańskiego wzywające arcybiskupa Jałbrzykowskiego do stawienia się do siedziby Episkopatu Polski w Warszawie metropolita wileński dał krótką, ale stanowczą odpowiedź. Pisał, iż nie otrzymał bezpośrednio od władz państwowych żadnego rozkazu, by opuścić teren archidiecezji wileńskiej z siedzibą w Białymstoku: „Gdybym nawet i otrzymał podobny rozkaz od rządu, nie byłbym w stanie go wykonać, gdyż bez zezwolenia Stolicy Apostolskiej zajmowanego stanowiska opuścić nie mogę, jak również nie mogę rozwiązać instytucji kościelnych niezbędnych dla obsługi potrzeb religijnych katolików”²⁹.

Uważał, iż żądanie władz państwowych pozbawione było podstaw prawnych, przeczyło konstytucji i podpisanemu porozumieniu. Jako argumentów użył następujących powodów: urodził się w województwie białostockim, 24 lata pracował w Sejnach i osiem lat jako biskup w Łomży. Od 1926 r. zarządzał, jako arcybiskup archidiecezją wileńską. W tym okresie bywał także często na Białostocczyźnie. W Białymstoku osiedlił się za zgodą Rady Najwyższej ZSRR i samego marszałka Stalina, a radzieckie władze wojskowe odstąpiły mu nawet swój lokal na potrzeby seminarium duchownego. A jeżeli w Białymstoku może mieszkać prawosławny „archirej”, choć liczba wiernych wyznania prawosławnego jest znacznie mniejsza niż liczba katolików w diecezji, to on nie widział podstaw, by miał opuścić Białystok³⁰.

Podobne zdanie wyraził prymas Polski kardynał Stefan Wyszyński w liście przesłanym 23 września 1950 r. do rządu, stwierdzając, iż żądanie ministra Bidy, by zlikwidować diecezje wschodnie Polski, jest pogwałceniem porozumienia³¹. Projekt ministra wykraczał poza uprawnienia Episkopatu, gdyż sprawa tworzenia lub likwidowania diecezji należała do kompetencji Stolicy Apostolskiej. Porozumienie z 1950 r. uznawało bowiem jurysdykcję papieża nad Kościołem w Polsce.

Tak zdecydowana postawa arcybiskupa Jałbrzykowskiego sprawiła, iż już 27 września 1950 r. biskup Choromański wystosował pismo do ministra Bidy,

²⁹ AAB, Pismo abp. R. Jałbrzykowskiego do sekretarza Episkopatu Polski, z 26 IX 1950 r.

³⁰ AAB, [S. Czyżewski], Ks. Dr Romuald Jałbrzykowski, Arcybiskup Metropolita Wileński. Wspomnienia, Białystok 1959, mps, s. 319-320.

³¹ List Prymasa S. Wyszyńskiego do Rządu w sprawie rządowych zamiarów likwidacji diecezji wschodnich, Warszawa 23 IX 1950 r., [w:] *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 1: *Lata 1945-59*, oprac. P. Raina, Poznań 1994, s. 262.

w którym potwierdził, iż zgodnie z podpisanym Porozumieniem Episkopat Polski kierował się polską racją stanu. Był gotów do zrozumienia intencji rządu, który pragnął, by granice diecezji odpowiadały granicom państwowym. Biskup wyraźnie przypominał, iż istnienie w granicach Rzeczypospolitej zewnętrznych form diecezji nie było „stanem wytworzonym przez Episkopat, lecz przez granice powstałe po wojnie”³². Każda diecezja stanowiła autonomiczną jednostkę terytorialną Kościoła, której ustanowienie lub zniesienie uzależnione było wyłącznie od Stolicy Apostolskiej (kan. 215, § 1 CIC). Na czele każdej diecezji stał biskup ordynariusz zobowiązany przez prawo kanoniczne do rezydencji na jej terenie. Zwolnić go z tego obowiązku mogła jedynie Stolica Apostolska. Przedstawiciel Episkopatu Polski uważał, iż najlepszą drogą rozwiązania problemu byłoby umożliwienie zainteresowanym biskupom przedstawienia sprawy Stolicy Apostolskiej³³.

Rząd odwołał się do formy szantażu, wyraźnie dając do zrozumienia, iż jeśli Episkopat nie ulegnie i nie powierzy opieki nad parafiami wschodnich diecezji, leżącymi na terenie Polski, przyległym diecezjom lub jeśli nie ustali nowych diecezji obejmujących odnośne parafie, o nazwie odpowiadającej jej terytorialnemu składowi i siedzibie, to zostanie zmuszony do likwidacji omawianych Kurii i opuszczenie terenu swych diecezji przez trzech biskupów³⁴. Stanowisko Episkopatu było jednak niezmiennie. Trwał przy obronie istnienia skrawków diecezji wschodnich na terenie Polski.

Dnia 29 września 1950 r. arcybiskup Jałbrzykowski otrzymał pismo z rąk biskupa Choromańskiego, które informowało go, iż mógł on pozostać w Białymstoku pod warunkiem, że Kuria zaprzestanie używać w nazwie diecezji przymiotnika „wileńska”, a księża pracujący na zachodzie Polski będą podlegać miejscowym władzom kościelnym. Od tego momentu zaczęto używać określenia „archidiecezja w Białymstoku”, a później „administratura apostolska w Białymstoku”³⁵.

---

³² AAB, Pismo bp. Z. Choromańskiego do ministra A. Bidy, z 27 IX 1950 r.

³³ Tamże.

³⁴ AAB, Pismo bp. Z. Choromańskiego do abp. R. Jałbrzykowskiego, z 27 IX 1950 r.

³⁵ A. Szot, *Arcybiskup Romuald Jałbrzykowski na białostockiej ziemi (1945-1955)*, [w:] *Między Wilnem w Białymstokiem. 50-lecie śmierci Arcybiskupa Romualda Jałbrzykowskiego*, red. J. J. Milewski, T. Kasabuła, Białystok 2007, s. 75-112; A. Szot, *Utworzenie nowych struktur administracji Kościelnej w Białymstoku po zakończeniu II wojny światowej*, [w:] *Repatriacje i migracje ludności pogranicza w XX wieku. Stan badań oraz źródła do dziejów pogranicza polsko-litewsko-białoruskiego*, red. M. Kietliński, W. Śleszyński, Białystok 2004, s. 130.

6. Apel Sztokholmski a usuwanie katechetów ze szkół

Podsycana przez komunistów rządzących w bloku wschodnim atmosfera zagrożenia wojennego ze strony „imperialistycznego” Zachodu pogłębiła się szczególnie w czerwcu 1950 r., kiedy to zaczęła się wojna w Korei. W listopadzie 1950 r. w Warszawie odbył się II Światowy Kongres Pokoju³⁶. Powstała wówczas Światowa Rada Pokoju, międzynarodowy, prosowiecki organ, który kierował powstałym na Międzynarodowym Kongresie Intelektualistów w Obronie Pokoju we Wrocławiu w sierpniu 1948 r. Ruchem Obrońców Pokoju.

Formalnie Ruch został ukształtowany na I Światowym Kongresie Obrońców Pokoju w Paryżu i Pradze w kwietniu 1949 r. W ruchu tym, oprócz komunistów i uczestniczyli także rozmaici lewicowi intelektualiści z Zachodu Europy.

Dyspozycyjność Ruchu Obrońców Pokoju wobec Związku Radzieckiego ujawniła się szczególnie podczas II Światowego Kongresu Obrońców Pokoju, gdzie uczestnicy ostro potępili amerykańską interwencję w Korei. Taka postawa Kongresu była całkowicie zgodna z celami, dla których powołany został Ruch Obrońców Pokoju. Rzeczywistym bowiem celem jego powołania było takie wpływanie na opinię publiczną w krajach zachodnich, by wymuszała ona na tamtejszych rządach korzystne z punktu widzenia Moskwy decyzje w takich sprawach, jak np. wielkość kwot przeznaczanych w budżetach na zbrojenia. W krajach komunistycznych natomiast przedstawiano państwa zachodnie jako agresorów i wywoływano psychozę zagrożenia wojną.

Podczas II Światowego Kongresu Pokoju wezwano narody świata do przeprowadzenia plebiscytu w sprawie zakazu używania broni atomowej. Mimo szlachetnych intencji tzw. Apel Sztokholmski był jednym z pierwszych akcentów propagandowych rozpoczynającej się zimnej wojny. Jako pierwszy podpisał go Bolesław Bierut, a za nim – jak oficjalnie głoszono – osiemnaście milionów Polaków.

Zbieranie podpisów pod Apelem Sztokholmskim stało się dla komunistów okazją, by uderzyć w Kościół. Było sprawdzianem lojalności księży wobec nowej socjalistycznej władzy. Kto z duchownych nie złożył podpisu pod tym wezwaniem o pokój i postęp tracił prawo nauczania religii. Z drugiej jednak strony księża lojalni uzyskiwali „pomoc” władz³⁷.

³⁶ *Kongres Pokoju 16-22.XI.1950*, Warszawa 1950.

³⁷ J. STEFANIAK, *Duchowieństwo katolickie wobec władz państwowych w woj. Białostockim w latach 1945–1956*, [w:] *Studia Podlaskie*, t. X, Białystok 2000, s. 155-165.

Na terenie województwa białostockiego powstało ok. 2000 Komitetów Obrońców Pokoju, które zbierały podpisy pod Apelem. Wezwanie do podpisania Apelu Sztokholmskiego na terenie całego województwa białostockiego zignorowało 192 księży i 106 zakonników. Ale konsekwencją tego było to, iż 116 prefektów utraciło możliwość katechizowania³⁸.

W roku szkolnym 1950/51 67 księży z terenu archidiecezji zostało pozbawionych prawa nauczania religii w 197 szkołach. Tylko nielicznym podano powód nie dopuszczenia ich do pracy w szkole. Powodem pozbawienia możliwości katechizowania był brak złożonego podpisu pod tzw. Apelem Sztokholmskim, lub jego spóźnione podpisanie. W kolejnym roku szkolnym 1951-52 tylko 14 księży otrzymało prawo nauczania religii w szkołach. W Białymstoku w 1951 r. na ogólną liczbę 11 etatowych księży prefektów ani jeden nie otrzymał pozwolenia na nauczanie religii.

Przedstawiciele Kurii Arcybiskupiej w Białymstoku wielokrotnie (np. 2 i 31 X 1951 r.) zwracali się z prośbą do Urzędu do spraw Wyznań o wyjaśnienie powodu braku zgody na katechizowanie dzieci i młodzieży. Za każdym razem otrzymywali w Referacie ds. Wyznań obietnicę pozytywnego załatwienia sprawy, przeważnie jednak pisemnych odpowiedzi nie było.

Strona kościelna przedstawiła również trudności, jakie niósł ze sobą fakt braku katechezy w szkołach. Młodzież szkolna, pragnąca uczęszczać na lekcje religii narażona była na pokonywanie trudów związanych z dotarciem do kościołów lub kaplic oddalonych nieraz o wiele kilometrów od domów. Zdarzały się również przypadki celowego utrudniania młodzieży możliwości skorzystania z katechizacji. W czasie, gdy miały być lekcje religii urządzano imprezy kulturalne lub sportowe, na których obecność była obowiązkowa. W wielu szkołach w Białymstoku, np. w Liceum Pedagogicznym Przedszkolank, Liceum Plastycznym i Liceum Pielęgniarskim, nie umieszczono nawet lekcji religii w siatce zajęć szkolnych³⁹.

---

³⁸ Tamże, s. 152-153.

³⁹ Archiwum Wydziału Katechetycznego Kurii Metropolitalnej Białostockiej (dalej: AWK KMB), Pismo wikariusza generalnego Kurii Arcybiskupiej w Białymstoku do Referatu ds. Wyznań Prezydium WRN w Białymstoku, z 31 X 1951 r.

Tabela. Wykaz księży pozbawionych praw nauczania religii
w roku szkolnym 1950/51 w archidiecezji w Białymstoku

Lp.	Nazwisko i imię	Miejscowość -parafia	szkoła
Księża prefekci etatowi i kontraktowi			
1.	Borzym Kazimierz	Białystok	Liceum Ogólnokształcące nr 2
2.	Łasowski Zenon	Białystok	Liceum Ogólnokształcące nr 1 i Liceum Plastyczne
3.	Zabielski Antoni	Białystok	Liceum Ogólnokształcące nr 1 i Liceum Budowlane
4.	Zabański Jan	Białystok	Liceum Handlowe i Telekomunikacyjne
5.	Czerniawski Józef	Białystok	Licea: Mechaniczne, Elektrotechniczne, Chemiczne, Drogowe i Wodne
6.	Stajek Stefan	Białystok	Szkoła Ćwiczeń i Szkoła Podstawowa nr 11
7.	Radziwon Albin	Białystok	Szkoła Podstawowa nr 5
8.	Kisiel Edward	Białystok	Szkoła Podstawowa nr 15 i Liceum Odzieżowe
9.	Serafin Franciszek	Białystok	Szkoły Zawodowe: nr 1 i 2, Liceum Ogrodnicze
10.	Zachwatowicz Zenon	Białystok	Szkoły Podstawowe: Dojlidy, Kuriany i Sobolewo
11.	Chmielewski Jan	Choroszcz	Szkoły Podstawowe: Barszczewo, Choroszcz i Rogowo
12.	Stopczyński Mieczysław	Dobrzyniewo	Szkoły Podstawowe: Dobrzyniewo Duże, Nowe Aleksandrowo
13.	Lewicki Zygmunt	Dobrzyniewo	Szkoły Podstawowe: Obrubniki i Letniki
14.	Słoma Franciszek	Supraśl	Szkoła Podstawowa
15.	Łapiński Mieczysław	Turośń	Szkoły Podstawowe: Turośń Kościelna i Dolna, Czaczki, Hołówki, Pomygacze
16.	Maculewicz Longin	Wasilków	Szkoły Podstawowe: Wasilków, Sochonie, Dąbrówki
17.	Sewioło Jan	Zabłudów	Szkoły Podstawowe: Zabłudów, Dobrzyniówka, Folwarki, Rafałówka i Szkoła Zawodowa w Zabłudowie

18.	Laszuk Władysław	Dąbrowa Białostocka	Szkoły Podstawowe: Dąbrowa Białostocka, Kamienna Nowa
19.	Hreczanik Stanisław	Korycin	Szkoły Podstawowe: Korycin, Ostra Góra i Zabrodzie
20.	Skuza Józef	Jasionówka	Szkoły Podstawowe: Jasionówka, Krasne, Kamionka i Szkoła Rolnicza w Jasionówce
21.	Potocki Władysław	Goniądz	Liceum Ogólnokształcące i Szkoła Zawodowa w Goniądzu
22.	Olszewski Bolesław	Kalinówka	Szkoły Podstawowe: Kalinówka, bagno, Sikory, Szpakowo
23.	Łogutko Czesław	Krypno	Szkoły Podstawowe: Krypno, Ruda, Góra, Długołęka
24.	Budzik Józef	Mońki	Szkoły Podstawowe: Mońki, Kłodzież, Przytulanka i Szkoła Zawodowa w Mońkach
25.	Łoś Józef	Jałówka	Szkoła Podstawowa: Jałówka i 6 szkół w terenie
26.	Długosz Andrzej	Knyszyn	Liceum Ogólnokształcące w Knyszynie i Szkoła Podstawowa w Zofiówce
Księża proboszczowie i wikariusze			
1.	Sasinowski Antoni	Białystok	Szkoły Podstawowe w Ogrodnickach i Olmontach
2.	Lewosz Antoni	Białystok	Szkoła Rolnicza w Dojlidach
3.	Pieściuk Franciszek	Choroszcz	Szkoła Zawodowa w Choroszczy
4.	Pietrasz Izydor	Czarna Wieś	Szkoły Podstawowe w Czarnej Wsi i Oleszkowie
5.	Jacewicz Marian	Gródek	Szkoła Podstawowa w Gródku
6.	Krukowski Józef	Narewka	Szkoły Podstawowe w Narewce, Teremiskach i Lewkowie
7.	Tołłoczko Leonard	Michałow	Liceum Ogólnokształcące i Szkoła Zawodowa w Michałowie, Szkoły Podstawowe w Michałowie, Topolanach i Sokole
8.	Perkowski Jan	Pogorzałki	Szkoła Podstawowa w Pogorzałkach
9.	Zmitrowicz Jan	Starosielce	Szkoła Zawodowa (męska) w Starosielcach
10.	Trzeciak Cezary	Suraż	Szkoły Podstawowe w Surażu i Zawykach

11.	Grabowski Aleksander	Tryczówka	Szkoły Podstawowe w Tryczówce, Bogdankach, Rzepnikach i Klewinowie
12.	Rabczyński Waław	Wasilków	Szkoły Podstawowe w Wólce i Jurówcach
13.	Ciołkowski Euzebiusz	Uhowo	Szkoły Podstawowe w Uhowie, Borowskich i Skórkach
14.	Skarżyński Jan	Zabłudów	Szkoły Podstawowe w Nowosadach i Żukach
15.	Borys Edward	Zabłudów	Szkoły Podstawowe w Folwarkach, Koźlikach, Aleksiczach i Małyńce
16.	Kuźmicki Mieczysław	Dąbrowa Białostocka	Szkoły Podstawowe w Wroczyńszczyźnie, Miedzianowie, Szuszałewie i Wiązówce
17.	Mikołajewicz Alfred	Dąbrowa Białostocka	Szkoły Podstawowe w Dąbrowie Białostockiej i Kamiennej Nowej
18.	Rutkowski Maurycy	Nowy Dwór	Szkoły Podstawowe w Nowym Dworze, Jagintach, Małej Bobrze, Dubaźnie, Chworościanach, Chilmonach i Sirucowcach
19.	Bujonek Józef	Siderka	Szkoły Podstawowe w Siderce i Butrymowcach
20.	Komosa Antoni	Zalesie	Szkoły Podstawowe w Zalesiu, Staworowie i Pawłowiczach
21.	Niemotko Józef	Korycin	Szkoły Podstawowe w Czernym Stoku, Dzieciółówce, Krukowszczyźnie i Popiołówce
22.	Pietraszewski Stanisław	Brzozowa	Szkoły Podstawowe w Brzozowej i Bobrówce
23.	Świl Antoni	Jatwież Duża	Szkoła Podstawowa w Jatwiezi Wielkiej
24.	Siemaszkiewicz Jan	Marianowo	Szkoły Podstawowe w Niemczynie i Przesławcu
25.	Grodzki Bronisław	Goniądz	Szkoły Podstawowe w Klewiance i Ołdakach
26.	Piotrowski Leon	Laskowiec	Szkoły Podstawowe w Giełczynie, Brzezinach i Zajkach
27.	Pilcicki Władysław	Knyszyn	Szkoły Podstawowe w Chrańbach i Kopisku
28.	Godlewski Edward	Krypno	Szkoły Podstawowe w Penskich, Kruszynie i Zastoczu

29.	Dowgiłło Józef	Mońki	Szkoły Podstawowe w Dziękoniach, Potoczynie i Hornostajach
30.	Baranowski Adam	Krosno	Szkoły Podstawowe w Łażnikach, Łazach Dużych i Słomiance
31.	Cierpik Marian	Sokółka	Szkoły Podstawowe w Bilwinkach, Lipińcu i Bachmatówce
32.	Skrobot Mieczysław	Majewo	Szkoły Podstawowe w Romanówce, Trzciance i Janówce
33.	Sadowski Bronisław	Klimówka	Szkoły Podstawowe w Klimówce, Tołoczkach i Wojnowcach
34.	Malinowski Jan	Kuźnica Białostocka	Szkoły Podstawowe w Kuźnicy Białostockiej, Nowodzieli i Sączkowcach
35.	Klimowicz Jan	Sokolany	Szkoły Podstawowe w Sokolanach, Jacowlanach, Nowowoli, Żukach i Gliniszczach
36.	Kostro Bronisław	Rozedranka	Szkoły Podstawowe w Rozedrance Starej i Lebidziewie
37.	Dalinkiewicz Michał	Szudziałowo	Szkoły Podstawowe w Babikach, Borkach i Pierożkach
38.	Gulbinowicz Henryk	Szudziałowo	Szkoły Podstawowe w Szudziałowie, Chmieleszczyźnie, Knyszewie, Kozłowym Ługu, Minkowcach, Ostrowie, Talkowszczyźnie, Wierzchlesiu i Harkawiczach
39.	Kosiński Lucjan	Krynki	Szkoły Podstawowe w Grzybowszczyźnie, Kruszynianach, Łapiczach i Górcie
40.	Kotowski Piotr	Krynki	Szkoły Podstawowe w Góranach, Nowym Ostrowie i Jurowlanach
41.	Kłęcz Józef	Jałówka	Szkoły Podstawowe w Szymkach, Cisówce, Budach, Wiejkach, Zielonej i Mostowlanach

Źródło: AKW KMB, Wykaz księży pozbawionych praw nauczania religii w roku szkolnym 1950/51 w archidiecezji w Białymstoku.

Przed rozpoczynającym się rokiem szkolnym 1951-52 Kuria Arcybiskupia w Białymstoku przypomniała wszystkim księżom proboszczom i wikariuszom o obowiązku odprawiania nabożeństwa w kościele przez rozpoczęciem roku szkolnego. Władze szkolne, w myśl tzw. Porozumienia z 14 kwietnia 1950 r., nie mogły stawiać przeszkód w urządzeniu nabożeństw

dla dzieci i młodzieży, o ile nie kolidowało ono z zajęciami szkolnymi. Dlatego proszono, by odbyły się one o takiej porze, by dzieci bez problemów dotarły na rozpoczęcie nauki w szkołach.

Księża zostali pouczeni, by w homiliach w miesiącu wrześniu położyć szczególny nacisk na ważność nauki religii i obowiązek regularnego uczęszczania na nie. Rodzicom należało przypomnieć o ich religijnym obowiązku wychowania w wierze swych dzieci, do czego miały służyć lekcje katechezy. Do obowiązków rodziców należało dopilnowanie, czy dzieci uczęszczały na religię i pomoc przy odrabianiu lekcji. Księża, szczególnie proboszczowie, mieli dopilnować, by od początku roku szkolnego na terenie parafii było zapewnione nauczanie religii. Przypominano również o prawnym obowiązku posiadaniu misji kanonicznej do nauczania religii⁴⁰.

Sejm PRL 29 grudnia 1950 r. uchwalił ustawę o obronie pokoju. Użyte w niej sformułowanie „ośrodki uprawiające kampanię podżegania do wojny” oznaczało przede wszystkim zachodnie rozgłośnie radiowe, nadające w języku polskim – takie, jak np. BBC, Głos Ameryki, czy Radio Wolna Europa. Za ich słuchanie przewidziane były kary, nawet do 15 lat pozbawienia wolności. Setki osób za słuchanie tych radiostacji trafiły w latach pięćdziesiątych do więzień i obozów pracy.

7. Kapelani

W myśl Porozumienia zawartego między rządem a Episkopatem 14 kwietnia 1950 r. abp Jałbrzykowski wystąpił z wnioskiem do ministra Bezpieczeństwa Publicznego o to, by obowiązki kapelana w więzieniu karnym w Białymstoku pełnił ks. Jan Laska, wikariusz parafii św. Rocha⁴¹.

W myśl zarządzenia ministra zdrowia z 16 grudnia 1950 r. i pisma urzędu ds. wyznań z dn. 31 stycznia 1951 r. abp Jałbrzykowski wyznaczył na kapelana do Szpitala Miejskiego nr I przy ul. Warszawskiej (ginekologia) ks. Stanisława Urbana, do Szpitala Miejskiego nr III ks. Antoniego Sasinowskiego, na kapelana do Wojewódzkiego Szpitala Gruźliczego wraz z oddziałem zakaźnym przy ul. Sosnowej 5 ks. Michała Twarowskiego, do Szpitala Chirurgicznego przy ul. Piwnej ks. Piotra Boryka⁴².

---

⁴⁰ AWK KMB, Pismo ks. A. Zalewskiego do księży dziekanów, z 24 VIII 1951 r.

⁴¹ AAB, Korespondencja z urzędami państwowymi 1945-1956, Pismo abp. R. Jałbrzykowskiego do ministra Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie, z 17 V 1950 r.

⁴² AAB, Korespondencja z urzędami państwowymi 1945-1956, Pismo abp. R. Jałbrzykowskiego do WRN w Białymstoku, z 10 II 1951 r.

* * *

Porozumienie zawarte w kwietniu 1950 r. dawało nadzieję na normalizację stosunków Kościół-państwo w Polsce Ludowej. Mimo prawnego zapisu gwarantującego wolność działania Kościoła katolickiego na wielu różnych płaszczyznach życia społecznego władze państwowe we wszelki możliwy sposób starały się ograniczyć rolę i aktywność Kościoła w społeczeństwie polskim. Przytoczone wyżej przykłady z Białostoczczyzny w dobitny sposób pokazują, jakie były prawdziwe intencje władzy socjalistycznej.

Najlepszym podsumowaniem tego, co zaszło w roku 1950 niech będą słowa samego prymasa Polski kardynała Stefana Wyszyńskiego. W piśmie z 12 września 1950 r. skierowanym na ręce Bieruta wraz z kardynałem Adamem Sapiehą dokonali analizy położenia Kościoła przed i po podpisaniu Porozumienia. Przedstawili antykościelne posunięcia władz, do których zaliczyli: usuwanie katechizacji ze szkół, zwalczanie zakonów, zmuszanie młodzieży do przynależności do Związku Młodzieży Polskiej (ZMP) a duchownych do ruchu „księży patriotów”, atakowanie i krytykowanie wszelkich poczynań Stolicy Apostolskiej, likwidację kościelnego „Caritas”. Biskupi jednoznacznie stwierdzali, iż: „od momentu podpisania Porozumienia sytuacja w szkołach, w klasztorach i w sprawach „Caritas” uległa dalszemu pogorszeniu”⁴³.

THE YEAR 1950 – TIME OF AGREEMENT OR CHANGE? A PART OF THE HISTORY OF THE CHURCH IN THE BIAŁYSTOK REGION

SUMMARY

In April 1950 the so-called “Porozumienie” (“Agreement”) was signed between the Polish Government and the representatives of the Church of Poland. It guaranteed the freedom of the profession of religion and the freedom of the activity of the Church in Poland. But all of the actions of the communist authorities in Poland in 1950 seemed to be contrary to the signed agreement.

---

⁴³ List S. Wyszyńskiego i A. Sapiehy do B. Bieruta z 12 IX 1950 r., [w:] *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 1, lata 1945-1959, P. Raina, Poznań 1994, s. 260-261.

The government took over the properties of “Caritas”, took over its name and nationalized the organization. In the organization: “Związek Bojowników o Wolność i Demokrację” (“Union of Fighters for Freedom and Democracy”) were instituted groups of “priests-patriots”, who gave support to the social changes in Poland. The Church was harassed by the functionaries of the Office for Religious Affairs and the Office of Security. Church property was confiscated and underwent nationalization. The issue of the political boundaries remained unresolved, as also the Church structures on the territories belonging to the “Ziemie Odzyskane” and on the territories in the east. The Stockholm Appeal became an occasion to verify the teaching personnel, as also catechists. Many priests were could no longer teach in schools, the ministry of chaplains in state institutions was forbidden. The year 1950 was supposed to be a year of agreement, as it was presented in the socialist media, but in practice it was a year of intense struggle with the Church.